

İLHAMİ YURDAKUL • İktidarın Ruhı

İletişim Yayınları 3172 • Araştırma-İnceleme Dizisi 529

ISBN-13: 978-975-05-3328-0

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK MINYATÜRÜ Abdülcelil Çelebi (Levni), Surname

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İLHAMİ YURDAKUL

İktidarın Ruhü

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e

Kişizade İmtiyazları

(Beşik Uleması, Siyaseten Katl,

Müsadere)

ILHAMİ YURDAKUL 21 Haziran 1968'de Erzurum'un İspir ilçesinde doğdu. Kocaeli'nin Gebze ilçesinde ilköğretim ve liseyi tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü'nden mezun oldu (1993). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans (1996) ve doktorasını tamamladı (2004). İskoçya'da Edinburgh Üniversitesi Basil Paterson College'da misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Yurdakul'un doktora çalışması 2008'de *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatı'nda Reform (1826-1876)* başlığıyla (İletişim Yayınları, 2017) yayımlandı. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından 2013 yılı telif eser ödülüne layık görüldü.

Yurdakul'un ayrıca *Şeyhülislâmlık Arşivi (Bab-ı Meşihat) Defter Kataloğu* (Bilgin Aydın ve İsmail Kurt ile birlikte yay. haz., ISAM, İstanbul, 2006), *Kethy Brown'un Bursa ve İstanbul Hatıratı* (yay. haz., Kitabevi, İstanbul, 2008), *Aziz Şehre Leziz Su: Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi* (Kitabevi, İstanbul, 2010), *İstanbul Şer'iyye Sicilleri Vakfiyeler Kataloğu* (Bilgin Aydın, Ayhan Işık, İsmail Kurt, Esra Yıldız ile birlikte yay. haz., ISAM, İstanbul, 2015), *Şeyhülislâm Arzları ve Padişah İradeleri (1845-1878)* (TÜBA, Ankara, 2017), *Şehrin Hafızası: Bilecik Mezar Taşları ve Kitabeleri* (Halim Demiryürek ve Refik Arıkan ile birlikte, BKY, Bilecik, 2018), *Bir Harf Bir Medeniyet: Mim Kitabı* (Timaş, İstanbul, 2022) adlı kitap çalışmaları yayımlanmıştır. 2010 yılından itibaren Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde çalışmalarını yürüten Profesör Yurdakul, ilmiye teşkilatı, hilafetin dini ve siyasi nüfuzu, İstanbul suları ve benzeri konular üzerine çalışmalarını sürdürüyor.

*Adalet, eşitlik, hürriyet ve kardeşlik
evrensel hukukunun ana-baba ocağındaki temsilcileri
karındaşlarım ve ağabeylerim Muhlis ve Turan Beylere...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	11
ÖNSÖZ	13
GİRİŞ	
İKTİDAR VE TOPLUM	17
Geleneksel devlet düzeninde iktidar ve toplum	17
<i>Avrupa devlet geleneğinde iktidar ve toplum</i>	17
<i>Osmanlı/Türk devlet geleneğinde iktidar ve toplum</i>	24
Modern devlet düzeninde iktidar ve toplum için üç ana ilke	29
<i>Bürokratikleşme (kurumsallaşma)</i>	30
<i>Profesyonelleşme (ihtisaslaşma)</i>	36
<i>Demokratikleşme (meclisleşme)</i>	44
BİRİNCİ BÖLÜM	
BEŞİK ULEMALIĞI İMTİYAZI VE TARİHİ DEVAMLILIK	53
Geleneksel Osmanlı devlet düzeninde beşik ulemalığı imtiyazı	53
<i>16. ila 18. yüzyılda mülazemet düzenlemeleri ve ulemazade imtiyazı</i>	54
<i>Aday müderrislik (mülazemet) imtihanı örnekleri</i> <i>ve ulemazadenin muafiyet imtiyazı</i>	62
<i>Müderrislik (ruus-ı hariç) imtihanında</i> <i>ulemazadenin sınav muafiyeti ve kota imtiyazı</i>	65

<i>Müstakil arz yoluyla verilen ilginç beşik ulemalığı imtiyazı örnekleri</i>	72
<i>Ulemazadenin ek gelir kapısı: Arpalıklar ve maişetler</i>	76
Tanzimat ve II. Abdülhamid devrinde paşazade ve ulemazade imtiyazı	81
<i>Şehzadelerin ve paşazadelerin</i> <i>şehzadegân mektebinde özel eğitim imtiyazı</i>	81
<i>Paşazadelerin Mekteb-i Harbiye ve Kuleli Askerî İdadisi'ne</i> <i>sınavsız kabul ve özel sınıfta eğitim imtiyazı</i>	84
Ulemazadenin Mekteb-i Nüvvab'a sınavsız kabul ve özel sınıfta eğitim imtiyazı	90
Ulemazadenin İstanbul Müderrisliği ruusu sınavından muafiyeti ve kota imtiyazı	92
<i>Düzenli maaş sistemine geçiş: Ulemazade için</i> <i>arpalık yerine tarik maaşının ihdası</i>	97
II. Meşrutiyet'ten sonra eski imtiyazların ilgası ve yeni imtiyazlı zümrelerin zuhuru	101
<i>Hanedan-ı Âl-i Osman'ın saltanat imtiyazının ilgası</i>	103
<i>Ulemazadenin İstanbul Müderrisliği ruusu imtiyazının ilgası</i>	109
<i>İmtiyazlı şehir vatandaşlığı: Vergi ve askerlik muafiyeti imtiyazının ilgası</i>	112
<i>İmtiyazlılık ifade eden unvanların ve kisvelerin ilgası</i>	117
<i>Zihniyetin devamı: Rical-i gayb, beyaz Türkler,</i> <i>küçük burjuvazi ve toprak ağaları</i>	122

İKİNCİ BÖLÜM

İLMİYE SINIFININ SİYASETEN KATLDEN MASUNİYET İMTİYAZI	127
Padişah, şehzade ve diğer hanedan mensuplarının katli ve meşruiyeti meselesi	127
<i>Osmanlı hanedanının ve siyaseten katlin meşruiyeti</i>	128
<i>Saltanat mücadelesinde kardeş katli ve meşruiyeti</i>	131
<i>Tanzimat'a kadar padişahların hal' ve katli ile meşruiyeti</i>	134
<i>Tanzimat'tan sonra padişahların hal' ve katli ile meşruiyeti</i>	143
<i>Padişahların müşteki ve tanık olduğu hayalî bir mahkeme</i> <i>ve sıradışı bir muhalefet metni</i>	149
Tanzimat'tan önce siyaseten katli ve ulemanın can güvenliği imtiyazı	153
<i>Sadrazamların siyaseten katli ve meşruiyeti</i>	154
<i>Şeyhülislâmların siyaseten katli ve meşruiyeti</i>	158
<i>Meşhur batın ulemasının zındık ve mülhid suçlamasıyla idamı</i>	167

<i>Meşhur zahir ulemasının zındık ve mülhid suçlamasıyla idamı</i>	172
<i>Ulemaya siyaseten katl ve tenzil-i rütbe yerine sürgün cezası</i>	178
Tanzimat'tan sonra siyaseten katlin ilgası ve zihniyetin devamı	182
<i>Siyaseten katlin ilgası ve seng-i ibretin kaldırılması</i>	183
<i>Sultan Abdülaziz'i hal' eden ekibin tasfiyesi: Yıldız Mahkemesi kararları</i>	187
<i>Yargısız hüküm: Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi'nin Taif'e sürgünü ve hapsi</i>	194
<i>Bir devrin kapanışı: İttihatçıların tasfiyesi ve idam kararları</i>	198
<i>Kuva-yı Milliye ile Mustafa Kemal'i tasfiye hamlesi ve idam kararları</i>	201
<i>Osmanlı devri bakıyesi İslâmcılar, saltanatçılar ve İttihatçıların tasfiyesi</i>	204
<i>Zihniyetin devamı: Halk Partisi ve Demokrat Parti mücadelesinde siyaseten katl kararları</i>	209

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLMİYE SINIFININ MÜSADEREDEN MASUNİYETİ İMTİYAZI	213
Müsadere ve ulemanın müsadere-den masuniyeti imtiyazı	213
<i>Klasik dönemde müsadere-nin hukuki zemini:</i>	
<i>"Bu malı nereden buldun?" suali</i>	214
<i>III. Selim ve II. Mahmud devrinde müsadere ve artan tepkiler</i>	220
<i>Ulemanın mallarının müsadere-den masuniyeti imtiyazı ve bunu iptal eden haller</i>	223
Şeyhülislâmlar silsilesinin son büyük zengini Mekkizade Mustafa Âsım Efendi'nin müsadere edilen serveti	230
<i>Muhallefat yazım ve taksim usulü</i>	230
<i>Mekkizade Mustafa Âsım Efendi'nin defni ve muhallefatı</i>	233
<i>Mekkizade'nin muhallefatına sonradan eklenen gelirler ve tahsisler</i>	238
<i>Mekkizade Mustafa Âsım Efendi'nin çalınan altınları</i>	241
<i>Mekkizade'nin servetinin kayıt hizmeti için Rumeli kadıaskerine verilen atıyye</i>	243
<i>Mekkizade'nin eşlerinin menşei ve servetine katkıları</i>	244
<i>Mekkizade Mustafa Âsım Efendi ve eşlerinin para vakıfları</i>	246
<i>İstanbul'da fakirlik ve zenginliğin ölçüsü olarak servet birikimleri</i>	251
<i>Mekkizade'nin yaşadığı çağda askerî zümrelerin servet birikimleri</i>	256
<i>Şeyhülislâmlar mutat gelirleriyle böyle bir servet biriktirebilirler mi?</i>	260
Müsadere-nin ilgası ve zihniyetin devamı	263
<i>Esnaf ve tüccar servetinin müsadere-si usulünün ilgası</i>	264

<i>Müsadere usulünün ilgasına dair yeni düzenlemeler</i>	268
<i>Osmanlı padişahlarına maaş bağlanması ve II. Abdülhamid'in mülk edinmesi</i>	271
<i>II. Abdülhamid'in mal ve emlakinin Maliye Hazinesi'ne ve Maliye Vekâleti'ne intikali</i>	275
<i>Lozan Antlaşması ve II. Abdülhamid'in emlakinin millete intikali</i>	278
<i>Atatürk'ün mal ve emlakinin millete intikali</i>	281
<i>Zihniyetin devamı: Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin "müsadere" oyunu</i>	285
SONUÇ	291
EKLER	297
EK 1: İstanbul Müderrisliği Ruusu Verilen Dersiam ve İlmiye Zadeğânı Listesi (1879-1914)	299
EK 2: Sultan Abdülaziz'in Hal'i ve Katline Dair Karşı Fetvalar ve Meşruiyet Tartışmaları	325
EK 3: Şeyhülislâm Mekkizade Mustafa Âsım Efendi'nin Terekesi	329
KAYNAKÇA	335
ALBÜM	349
DIZIN	357

KISALTMALAR

BEO, Sadaret, MKT	Bâbîâli Evrak Odası Sadaret Mektubî Kalemi
DRB. MH	Bâb-ı Defteri Darphane Muhasebe
bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	Çeviren
İA	<i>İslâm Ansiklopedisi</i>
DİA	<i>Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
h.	Hüküm
haz.	Hazırlayan
KŞS	Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri
İŞSA	İstanbul Şer'iyeye Sicilleri Arşivi
MA	Şeyhülislâmlık (Meşihat) Arşivi
MAD	Maliyeden Müdevver Defterleri
nr.	Numara
s.	Sayfa
Terc.	Tercüme
yay.	Yayınlayan

ÖNSÖZ

Kültürel kodlar ve davranış kalıpları kişinin ait olduğu uygarlığın yüklediği istem dışı şartlandırma ile nesilden nesile aktarılır. Nesiller, rejimler ve çağlar belli sürelerle değişir. Zihniyet değişimi ise çok daha yavaş ve uzun sürelidir. Bu bakımdan insan davranışlarını etkileyen zihniyet kodları ve kültür değişmediği sürece tam bir değişimden söz edilemez. Bu nedenle gelenekselin yerine ikame edilen yeni ve modern olanda da eski alışkanlık ve davranış kalıplarına yansıyan zihniyeti görmek mümkündür.

Kültürel değişimlerin genellikle çok daha uzun bir süreçte gerçekleştiği dikkate alındığında böyle bir problem kaçınılmazdır. Bu durum, yönetimin modernizasyonu ile eşzamanlı olarak zihniyet değişiminin de gerçekleşmesinin zor olduğu anlamına gelir. Bu nedenle Osmanlı/Türk kurumsal modernleşmesine rağmen toplumun ait olduğu medeniyet ve kültürün temsil ettiği ahlâki değer ve zihniyetin varlığını daha uzun süre devam ettirmesi kaçınılmazdır. Bu da vakalar tarihi yerine “uzun zaman tarihçiliği” yaklaşımına uygun olarak “değişen düzene rağmen değişmeyen zihniyeti”, süreç ve kavramlar üzerinden bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkarır.

Bu çalışmanın giriş kısmında Osmanlı Devleti'nin geleneksel iktidar ve toplum yapısını çağdaş Batılı iktidar ve toplum yapı-

sıyla kıyaslayarak anlamaya çalıştım. Ardından geleneksel iktidar yapısı ve zihniyetinin yerine ikame edilen modern devletin üç temel esası olan “kurumsallaşma, ihtisaslaşma ve meclisleşme” sürecini yine Batı’daki örneklerine de atıflar yaparak açıkladım. Böylece geleneksel ve modern devlet ve toplum yapısını izah ederek asıl mevzumuz olan imtiyazlı zümreler ile ayrıcalıklarının daha kolay anlaşılması için bir zemin oluşturmaya çalıştım.

Kitabın ana bölümlerinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e üç imtiyazın izi sürüldü. Öyle ki Osmanlı geleneksel sisteminde ilmiye sınıfı mensuplarının üç temel imtiyazı vardı. Bunlardan ilki eğitim ve atama imtiyazı olan *beşik ulemalığı*; ikincisi ilmiye mensuplarına en ağır ceza olarak sürgün cezasının verilmesi ve istisnaları olmakla beraber idamdan masuniyet; üçüncüsü de ilmiye mensuplarının mallarının müsadere edilmemesi, miras bırakma ve servet imtiyazları olan müsadere masuniyet idi. Böylece ilmiye zümresi, ordu ve sivil bürokrasideki muadillerine nispeten atama/terfi, can ve mal güvenliği gibi temel üç ayrıcalığın güvencesi altında yaşamlarını sürdürdü.

Bu imtiyazlar modern devletin teşekkül sürecinde, özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet devrinde yavaş yavaş kaldırıldı. Ancak zihniyet kodlarının devamı, yeni imtiyazlı zümrelerin doğmasını kaçınılmaz kıldı. Beşik ulemalığı ve paşazade imtiyazlarının yerini II. Meşrutiyet devrinde “rical-i gayb” denilen İttihad ve Terakki Partisi mensuplarının imtiyazı; Cumhuriyet devrinde de “beyaz Türk” denilen yeni bir seçkinci sınıfın iktidar ve iktidarın nimetlerini kullanma imtiyazı aldı. Aynı şekilde siyaseten katlin yasal olarak ilgasına rağmen muhalifi ortadan kaldırma yöntemi olarak siyasi idamlar ile ekonomik güçten yoksun bırakma amacıyla özel mülk ve emlakın hazineye devri yoluyla müsadere usulü 1960’lı yıllara kadar devam etti.

Hasılı geleneksel devletten tevarüs edilen kişizade imtiyazları modern devlet düzeninde de yeni hal ve renkler olarak varlığını sürdürdü. Geleneksel devlet yerine ikame edilen modern devlet düzeninde de iktidar ve iktidarın nimetleri belli bir zümre ile paylaşıldı, muhalifler zaman zaman idam edildi ve malla-

rı hazineye aktarıldı. Öyle ki geleneksel devletin doğrudan ve çoğu zaman sorgusuz yaptığı modern devlet dolaylı ve sorgulu yaptı. Bu durum “İktidarın Ruhı” olarak tanımlandı. Kitabın kapak resmi olarak seçilen Levni’ye ait minyatürdeki görselde bulunan sofraya sinisi devleti, çini sahan iktidarı ve nimetlerini, sofraya sinisinin etrafındaki ulema ise iktidarın gücünü ve onun nimetlerinin paylaşımının resmi olarak yorumlandı.

Bu kitabın hazırlanmasının on beş yılı aşan uzun bir hikâyesi var. 2004 yılında böyle bir çalışma yapmaya başlamıştım. Ancak doçentlik aşamasında farklı bir çalışma yapmam gerekip gerekmediğini hocalarım ve dostlarımla müzakere etmiştim. Prof. Dr. İsmail Kara, bu konuyu çalışmamı ve nitelikli eserlerin ancak uzmanlaşmak suretiyle yapılabileceğini söylemişti. Bu kıymetli telkine rağmen kaygılarım ağır bastı ve *Aziz Şehre Leziz Su* çalışmasını doçentlik takdim kitabı olarak hazırladım. Ancak konuyla ilgili malzemeyi de toplamayı sürdürdüm ve 2015 yılında akademi hayatımda yoldaşım ve kıymetli dostum Prof. Dr. Bilgin Aydın ile kitabın son halini müzakere ettik. Kitapta yer alan bazı bölümleri çıkarttık ve ayrı iki monografi olarak çalışmayı uygun bulduk. Böylece bu çalışmanın sadece imtiyazları konu alan bir monografi olmasını kararlaştırdık. Araya fasılalarla başka çalışmalar girse de bu konu hep masamın üzerinde oldu. Konu da uzun süreli düşünmeyi, daha geniş bir alana dair okumayı ve araştırmayı gerektiriyordu. Nihayet *İktidarın Ruhı*, Haziran 2019’da yeniden iki kapak arasına girdi.

Kitabın hazırlık sürecinde kıymetli mesai arkadaşlarım Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı, Doç. Dr. Halim Demiryürek, Doç. Dr. Refik Arıkan, Doç. Dr. Taner Bilgin ve Dr. Ali Okumuş konuyla ilgili gördükleri ve bildikleri kaynakları benimle paylaştı. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı Doç. Dr. Serhan Yücel kitabın ilk okuyucusu oldu, iki kez okuyarak önemli katkı ve tashihler yaptı. Kitabın sadece imtiyazları konu alan bir monografi olmasına beni yönlendiren Medeniyet Üniversitesi Bilgi Belge Yönetimi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Bilgin Aydın kitabın ikinci okuyucusu olarak kıymetli tashih ve önerilerde bulundu. Ben de

kitabı birer kez daha baştan sonra okuyup hem yeni kaynaklar hem de imla ve ifade bakımından güçlendirdim. Nihayet kıymetli hocam Prof. Dr. İsmail Kara ve İletişim Yayınları editörü Aybars Yanık kitabı son kez okuyarak değerli tashih ve düzeltmeler yaptılar.

Böylece dost ve meslektaşlarımla beni cesaretlendiren kıymetli tavsiye ve olurlarıyla kitap yayın sürecine girdi. Türk tarihi, kültür ve zihniyetinin uzun bir zaman diliminde izlerinin takibi olan bu eserin hazırlanmasına katkı sunan tüm dost ve meslektaşlarıma teşekkür ediyorum. Kitabın okuyucusuna da kolay okuma ve daha iyisini yazma dileklerimi iletiyorum.

İLHAMİ YURDAKUL
Bilecik, 2022

GİRİŞ

İKTİDAR VE TOPLUM

Geleneksel devlet düzeninde iktidar ve toplum

Geleneksel Batı ve Doğu devlet düzeninde kral veya padişah, tanrısal bir ihsanla hükümdar olarak iktidarı ve onun nimetlerini toplumun katmanlarından belli bir zümreyle paylaşırdı. Dolayısıyla aynı kaynaklardan beslenen Doğu ve Batı devlet ve toplum anlayışının izahı da benzerlik gösterirdi. Geleneksel devlet “patrimonyal yapıda olup egemenlik gücü, mülk ve tebaa, mutlak biçimde hükümdar ailesine ait sayılırdı ve yalnız onun lütuf ve inayetine erişenler, toplumun en şerefli ve zengin tabakasını oluştururdu”.¹ Bu kısa izahtan sonra şimdi geleneksel iktidar ve toplum düşüncesini izah edelim.

Avrupa devlet geleneğinde iktidar ve toplum

Antik Yunan, Helen ve Roma geleneğinden beslenen Avrupa’da devrin tıp ve felsefe metinlerinde iktidar ve toplum tabakaları insan bedenine benzetildi. Öyle ki bu ilişki “eğer beden

1 Halil İnalcık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Doğu Batı, Ankara, 2003, s. 9-10. Yaşlıların yönetimi olan Gerontokrasi, Ataerkillik ve Patrimonyalizm için bkz. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. Bahadır Akın, Adres, Ankara, 2014, s. 75-110.

tahrip edilirse ne bir baş ne de bir ayak kalır,” diye özetlendi. Dolayısıyla Avrupa’da geleneksel iktidar, devlet ve toplum politik beden metaforu üzerinden izah edildi.²

Bu benzetmeye göre kralın iki bedeni vardı. Birincisi bizzat kendi bedeni, ikincisi de ülkesiydi. Toplumsal zümrelerin temsil edildiği bu ikinci bedende baş kralı; göz ve kulaklar aristokratlar ve ruhbanları; kollar şövalyeleri; el parmakları kralın hizmetlilerini; bacaklar tüccarları; ayaklar ise halkı/köylüyü ifade ederdi. Soylular savaşarak, ruhbanlar dua ederek, köylüler ise çalışarak görevlerini yerine getirirdi. Kral, iktidarı ve iktidarın nimetlerini gözü-kulağı mesabesinde olan aristokratlar ve ruhbanlarla paylaşır; tüm yükü kralın ayaklarıyla temsil edilen halk-köylü çekerdi. Avrupa geleneksel düzeninde devlet bireylerden değil, toplumun farklı zümrelerinden oluşur, bedeninin organları ve görevleri gibi devletin idari yapısı ve görevleri de benzer bir yapı ve hiyerarşiyle sembolize edilirdi.³

Rönesans ve reform devriyle eşzamanlı olarak Avrupa’da pek çok bilimsel gelişme yaşandı. Kopernik (1473-1543), Gali-

- 2 Bu düşünce Sokrates (M.Ö. 469-399) öncesi geleneğe dayanır ve İslâm dünyasında Eflatun olarak bilinen Platon’un (M.Ö. 427-347) *Devlet* adıyla Türkçeye çevrilen *Republic* adlı eseri ile Aristoteles’in (M.Ö. 384-322) *Politika* adıyla Türkçeye çevrilen *Politics* adlı eserinde temellendirilir. Claire Richer Sherman, *Imaging Aristotle*, (e-books collection), Los Angeles, 1995, Figür 63, s. 216-217; Fred D. Miller, “Aristotelian Statecraft and Modern Politics”, Lenn E. Goodman ve Robers B. Talisse (ed.), *Aristotle’s Politics Today*, Suny Press, New York, 2007, s. 13-32; Andrea Falcon, *Aristotle and the Science of Nature*, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 57; Sir David Ross, *Aristotle*, Routledge, Londra, 1995, s. 100-110; Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Remzi, İstanbul, 1971, s. 227-255; Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, Remzi, İstanbul, 2000. Aristoteles tarafından temellendirilen görüşe göre evrendeki her şey “hava, ateş, toprak ve su” maddelerinden müteşekkildi. Evrendeki düzen ve denge, bu elementlerin belli bir nizam ve oranda olmasına bağlıydı. Aynı şekilde “kan, balgam, kara safra ve sarı safra” olarak adlandırılan bedendeki dört salgı da insanın ruh ve beden sağlığı için belli bir düzen ve dengede olmalıydı. Aristoteles’in (M.Ö. 384-322), Galenus (M.S. 129-199), İbn-i Sina (980-1037) ve diğer takipçileri de bedendeki dört sıvı tezini savundu. Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa (1450-1789)*, çev. Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 2012, s. 70-72. Belma Yıldırım, *Batı Sanatında İnsan Bedeni ve Değişen Anlamı*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 58.

- 3 Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, s. 380.